

րիսպներով շրջապատուած անպատանա-
րանն է հին բնակչաց որք և երբեմն ցոյց
տուած են ինչպէս ծերունիքն կպատմեն,
իւրեանց կորովաբազուկ անվհեր քա-
ջութիւններն Պարսից յարձակմանց և
ասպատակութեանց զէմ, այժմ շրջա-
պատ պարիսպն կիսաւեր է: Իւերդիս ա-
րեմտեան ծայրին փոքրիկ մատուռ մի կայ
միանգամայն այժմ աւեր. իսկ հիւսիսա-
կողմն, բերդէն քիչ մի անջատ, է դար-
ձեալ միւս ևս մատուռ փոքրիկ զոր բը-
նակիչքը կանուանեն «սուրբ Սարգիս»,
ուր կան քանի մի խաչքարինք առանց
արձանագրոց:

Գործիքներ.

Տեղւոյս այգիները ոռոգող և տնային
զանազան պիտոյից համար գործածուած
ջրերը աղբիւրներ են, հին ժամանակին
բազմաթիւ ձեռնհաս խօջանների հոգացո-
ղութեամբ խողովակներով հեռու տեղե-
րէն բերուած ինչպէս և մէկ երկուքի հա-
մար յիշեցի. այժմ երեք ջրամբարներ
կան. մինն «նահատակի», աղբիւրի ջրոյ
առաջն, ուստի և այգիքն և պարտէզնե-
րն կօռոգուին.*) մինն գիւղի մէջ տեղ,
ուստի խմելու և այլ պիտոյից ջուրը գործ
կածեն. և միւսն գիւղի արեւելակողմն
բաւական հեռի, որ յանուն շինողն կը-
կոչուի «Առաքելի գեօլ»:

Այգեգործութիւնն կատարելապէս
ծաղկած է նոցա մէջ ուստի և ամէն տա-

(*) Այս ջուրն հնումն աւելի մեծ և ընդար-
ձակ ջրամբարի մեջ ժողոված ունենալով, գործ
են դրած ջրաղաց մի բանեցնելու համար. այժմ
կան միայն սրբատաշ քարերով շինուած ջրամ-
բարի և ջրաղացի աւեր մնացորդներն:

րի այգիք առատ արգասաւորութեամբ
կվարձատրեն ժիր երկրագործի քրտինքը:
Առհասարակ քաջ և զինավարժ են գիւ-
ղիս բնակիչներն և մինչև այժմ ոչ մէկը
ֆուստուած չէ գողի ձեռքէ, վասն զի ամէն
շրջակայ բնակչաց մէջ ակնածելի են և
հռչակուած հին ժամանակէ ի վեր մինչև
այսօր:

(Մ. Զեքեան է Երուսաղէմ)

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԵԿԵՅ.

(Ե. Բեկեյ Զեքեյ)

Երեւոյն Եւրալ:

Այսպէս անուանեցաք զայս մասն. ոչ
զի յարեմուտս կայ մասանցդ բաց յա-
րեւելտն Եւրալին բաժնէ ամայի տե-
ղեացն, այլ զի ի հարաւ գնացեալ յԱնուոյ
և ի Մաղղբերդէ չորից ժամուց ճանա-
պարհաւ յանկեան անդր երկուց գետոց
ընթացից դադարէ. և այլ զի երկայնի
յարեմուտս իբրև վեց ժամուց ճանապարհ
մինչև ցկատարած սահմանացն Բուխիու,
և հասանէ յայնկոյս Աղղղուանու գիւ-
ղորայիցն:

Ուստի յերկու ց կողմանց գետովքն պա-
տի, և ի հիւսսոյ իւրով լերամբք հաղոր-
դի ընդ լեռինս Եւրալին Անուոյ և Աա-
րուց, և հասանէ յարեմտից ի գիւղո-
րայսն Աղղղուանու:

Ին ի սմա լեռինք պատուականք, դաշ-
տավայրք ընդարձակք. և ի գիւղորայսն
գետեղերեայս լինին այգիք, և զինի, բամ-
բակ, և բրինձ պատուական, մանաւանդ ի
Հաճի Պայրամ գիւղ:

Յայսմ սահմանի շիւսէին աղա ոմն մեծանուն իշխող բազմաթիւ վրանաշնորհիկ Մարաց՝ ունի զքանի մի գիւղորայս, զորս տասանորդէր, և տարածանէր զարօտական երամակս ոչխարաց և կովուց և ձիոց: Աշխներ յամարան ի լերինս, և ի ձմերան ինքն վրանովք ի ներքին Բուխի իջանէր. և զի բազմատոհմական որ: է, և զհարուստս ի Մարաց ընդ ձեռամբ ունէր, զնոսա աստ անդ տարածանէր ի ձմերան, և իջուցանէր ի տունս տունս շայոց: Աւ մինչև Ղևոնջականս սուեալ էր, անդ ևս առաքէր զմանս, որք եկեալ հասանէին, և զխաշինս իւրեանց ի սեղանատունն լընուին ի գիշերի:

Ածէր սա զպահակս ի հայոց սայլիւք և ձիովք ըստ մէն մի փոխադրութեան իւրեանց՝ վրանաց և այլոց ծանրութեանց տարութեր լինել, խոտ պահանջեր, ձէթ առնոյր, և տայր փայտ դառալ ածել:

Ուստի և շայք այսր բաժնի ձանձրացեալ էին, և ցրուեալ բազումք. բայց և սակաւք ի մնացելոցն սիրով աննէին: Քանզի սա էր դաւակից՝ զողոյ, աւարառուաց, զերշաց: Ի ժամանակի յարձակմանց Աեղկեաց՝ Պարսից, բանս դադանի ընդ նոսա ունելով, ոչ յարձակէին նորա ի սահման սորա, այլ ի մասունս միւս բաժնիցն Շիրակաց, թէև յաւարաց նոցա բաժին իւր անշուշտ հասանէր. որպէս և երկու աղջիկունք շայք գերեալ՝ ի տան նորա կային և յառուրս մեր: Աւ որ որ յիւրոց հպատակաց երթայր ի գողութիւն, պարտաւոր էր բազմօք զբաժին նորա հանել. զի ի դէպ ժամու նա բաւէ աղատել և պաշտպանել զողոյն, և չտալ ի ձեռս:

Աւ զի տարածեալ էին՝ որք սմա հրպատակին, ի Ռուսաստան, ի Պարսկաստան, և յՕսմանեան երկրի, եթէ ուրեք որ ի գողոց գողանայր ինչ, իսկոյն ածեալ մուծանէ յայլ պահման, և հեռացուցեալ յորոնողին ի ձեռն իւրայնոցն ըստ կամի վաճառէ, որով և բազում անգամ անհետ առնեն զգողունին:

Օսա տեսի, այր յոյժ յոյժ ալեոր և հինաւուրց. բայց ամենեին չերնուպեալ յուշոյ. լրանք նորա բազում պարտ էին լինել. զի գիտէր քաջ քաջ, զինչ ինչ անցք ի խորհրդարանս անցանին:

Սա երգուեալ էր, և ամենեին ոչ մրտանէր ի Վարուց քաղաք, և ի գիշերի շուրջ զվրանօքն զգուշապահ պարտ էին յիւրոց հպատակաց ըստ կարգի գալ և սպասել, ընդ սմա ոչ որ ի Փաշայիցն Վարուց բաւեցաւ բարւոք վարել, բայց միայն Սըրրի փաշայն առ որ և բազում անգամ երթայր, և մեծապատիւ ընդունելութիւն գտանէր, զի և հաց և կերտկուր նորա առատ էր:

Այսպէս այսր բաժնի ժողովուրդք բազմօք ցրուեալ գոյով, նուազունք են ի սմա գիւղորայք և աւերակք բազումք, զորոց ասանցուք:

Գիւղորայ՝ Արեւիտի Արեւիտի:

1. Ալիմ. Տ. վանք աւերակ:

2. Տաշնիկ. Տ:

3. Տիկար. Ա. և Տ. հրաշակերտ եկեղեցի այլաձև յանուն Սուրբ Արորդուրութեան, ոչ սակաւ և մնասեալ, կան զըրջանակաւ նորա մեծազիր փորեալ արձանադրութիւնք, որք ասին լինել վասն ջուրցն, յոր յԱզրեկէ աստ իջանին. թէ

որպէս և զիսորդ յամենայն եւթնեակս ի մէջ երկուց զիւրիցն բաժանել սահմանեալ է:

4. Եզրեկ. Հ. ուր ուրեք զայն անուն զիւր լսեմք, պարտ է համարել աղճատեալն բառիս Եզարակ: Իսկ սատ վանք զեղեցիկ, զոր Մեծ ժամ կոչեն:

Երկուց զիւրեցս մերձաւոր ի ձոր ինչ ջրավաղ և խոտավետ ի զուարճալի վայրի է վանք մեծաւ մասամբ անկործան, Պէշ քիլիսէ այժմ ասացեալ, գոլով նորա հինգ տաճարեան, որոց երկուցն անուն տան Սուրբ Սարգիս, և Ս. Ստեփաննոս:

Որպէս պատմեն, շինուածք տեղւոյս ինել վաստակ մեծի և զարմանալի աշխատասիրութեան: Պարիսպք, գուցէ և խցկունք ամբողջ իցեն: Յանմերձենալի տեղւոջ ինչ մեղուանոց կամարակապ, որ այժմ է տսին վայրի աղաւնոց բնակարան. թէպէտ լցեալ աղբիւք նոցա. ի բարձուէ կալատեղի սալայատակ, և արտորայք նորա ի լերին իւրում: Եսեն խողովակ շինեալ վերուստ ի վայր, զի ոչ ածեալ զկաթնատու անասունս ի վանք անդր. ի վեր անդր կթեն, և հեղուն ընդ այն, որ գայ ինքնին իջանէ ի վանս:

Գուցէ սա իցէ յիշատակեալն ի Սամուելէ երիցուէ: «Մեծապատիւ վիսան Սարգիս զինի բազում շինուածոց բերդից և եկեղեցեաց, զհրաշալի զվանս, զխցկունքս շինեաց պայծառ պսակաւ զարդարեալ զսուրբ քաւարանն, որ է սուրբ Սարգիս,»:

5. Սօրխումուկ. Տ. փոքրիկ մատուռն. փաղարձիս աւեր հինգ բերդ:

6. Նապնի. Հ. և է մեծ զիւր. ունի եկեղեցի հնաշէն. վերնայարկն բերդ:

7. Չըսչի. Հ. և սա մեծ զիւր:

8. Վերին Բուիկ. Հ. ընդ սահմանս անդաստանաց նորա անցեալ. ելեւջիւք ընդ հանքային ածխոտ, և ընդ այլ հանքային վայրս. յորս կան և մասնաւոր լրտակք ինչ զանգեալք ի հողոյ և ի քարանց, որ ինձ թուեցաւ ֆնացորդք ինչ հրաբղխից, ի հարաւ խոտորի ի միւս վարի Բուիկ, յարեմուտս ի պարտիզուտ և ի ծառաւէտ զիւրորայսն Պաղղուանու, յորս և թիւթիւն իտի լինի:

Ի թիկունս Բուկայ և Չըսչոյ է լեռն բարձր. յորում և բերդ. այլ բքաբեր հողմունք յուղեալ ի լերանց անտի ի բազում աւուրս արգելուն զճանապարհ երթեկութեան ի միոյ ի միւսն:

Չըսչի ոչ միայն զՄասիս տեսանէ, այլ և զիտէ յԵրարատ, և ընդ ծագել աւաւտեան՝ նշոյլք արեւու յապակեաց Պաթուղիկէին Վաղարշապատու ճաճան. չեալք, նշանակեն զնա:

9. Միվրեկ. Հ. հին բերդ. ներքնայարկն եկեղեցի, առ սրով և Պաճալը աւերակ:

10. Նախշուան. Հ. և է մեծ զիւր: Հնաշէն եկեղեցի նորա սուրբ Ստեփաննոս, վերնայարկն բերդ. և ի ստորե գետնափոր նկուղ և առնթեր: Չըսչանակաւ մեծագիր արձանադրութիւն: Սա ի շարժոյց երկրի վնասեալ է:

Մընն հին աւերակ, զոր այլազգիք խա-
րապայ կոչեն. յընդարձակ և ի դիւրա-
վայր տեղւոջ տարածեալ իբրեւ քաղաքա-
տեղի. կրկին եկեղեցիք նորա քայքայեալ.
և այլ բազում աւերակք: Ասացին զսա-
լինել շինուած Վստ Սարգսի. զոր Հ.
Մ. Չ. դնէ ծառաքար Աւան: Իսկ Սա-
մուէլ երեց գրէ. «Նաե զՃառաքար վան-
քըն բերդ արարեալ պարսպեալ հաստա-
հեղոյս բրդամբք, և Վուցէ առ աւանաւն
էր, և այդ վանքդ համանուն»:

11. Բազարան, Հ. առ առաջնովք էր
պա տեղի մեհենաց. յետոյ եղև աւան:
Աշտ իշխանաց իշխան, յորժամ Թադա-
ւորեաց, աստ հաստատեաց զԹադաւորա-
կան աթոռ իւր. և զբարեձեռութիւնս
արքայի յանկաւոր շքեղութեամբ իմն
կարգադրեաց:

Ի բարձուէ ի ձոր իջանէ ընդ լեռնափակ
ձանապարհս քարուտս և դժուարինս. հա-
տանէ ի բարձրադիտակ վանքն սուրբ Վե-
որգեայ. յոր և ջայսօր ուխտաւորք յա-
ճախեն, որ հայի յԱխուրեան: Առ ստո-
րոտով սորա հին քաղաքն. ուր և այժմ
ի ներքուստ զգիւղն փոխադրեցին. ի ծոր-
ծորս նորա կան և այլ երեք եկեղեցիք ա-
ւերեալք. և դամբարանք արձանագրեալք:
Աստ կան այգիք, և ծառք պտղատուք.
լինի և զինի, բայց անձուկ է տեղի նոցա.
առ սերմանացան լինելոյ այլոց սերմանեաց,
յայլ զիւղս դնացեալ սերմանեն հնձեն,
և բերեն ի տուն, և կամ փոխանակեն
ընդ բերոց իւրեանց:

12. Տիւղկէշտ, Տ. Սորա զառաջեալ
Ախուրեան անցս ասյնաւ յառաւորութեան

իւրում անկասկած անցանել ընդ ամայի
տեղեան:

13. Արփալու. Տ. ի քարաժայռի:

14. Հաճի Պայրամ. Տ. յանկեան անդ:
Տեսաք յայսոսիկ, զի առաջին հայեցի
անուանք զիւզօրէիցս մեծաւ մասամբ
խանդարեալ, և իսպառ անհետ եղեալ:
Չի ընդ ժամանակս ժամանակս յամայու
Թեան երկրին ի Հայոց և ի Պարսկաբնակն
լինելոյ, առաջինքն խափանեցան. և նոր ի
նորոյ անուանք եդան, մանաւանդ ի բնա-
կելոյ անդ մեծի ուրուք, և կամ զիւղա-
տեառնն անուամբ նոր կոչումն եղեալ է:

Աւ ընդ այն զարմանամ, զի որք զադ-
թեցինն յԱրեւելեան Շիրակ՝ ոչ որ ի
զիւղականացն, և ոչ ի վերակացուացն
հսկողութիւն եղև, կամ զհին անուանս
դտանել, կամ հայեցի նոր անուն դնել:
Այլ ըստ անուան աւերակացն վարել
շատ համարեցան. ապշեալք ի գործ և ի
վաստակ. և ոչ եռանդավառեալք ի նա-
խանձ հայրենի ազգին:

Յիշատակի առ պատմաբանս, Վարե-
վանք ի գաւառին Շիրակայ. մեք ոչ բա-
ւեցաք յաւանդութեանց երկրացւոցն
գիտել, թէ ո՞ւր իցէ, յորո՞ւմ բաժնի.
այժմ հետք ինչ մնացորդաց շինութեանն
կացեալ մնացեալ իցէ: Միայն այս վանք
վարնջական վանաց մին եզ, զի 645. Վ. Վ.
ամի Բարսեղ Ճ'ոն կայր առաջնորդ. որ
և արար ընտրութիւն շարականաց, և ա-
սել իսկ հարկ լինի, թէ և առ կամաւ
րականօք էր վանք հռչակեալ. և յաւու-
րըս Աբասայ. 928. Յ. Ա. երեւնորոգու-
թիւն վանացս:

Եւ Հ. Մ. 2. յիշատակէ ի սահմանս
գաւառիս, վանք մի մեծաշէն. զոր 1751
նորոգեաց Եղիա վարդապետ ոմն Ելաշ-
կերացի այր հզօր, որ և յետ նորոգու-
թեանն, իբրեւ զիմեցին բազմութիւնք
Եղիի ասպառակաւորաց. նա ինքն ե-
լեալ ընդ դէմ նոցա եհար ի նոցանէ նի-
զակաւ, երեք հարիւր այր: Բայց և ինքն
յետոյ վերաւորեալ հրացանիւ ի նոցանէ,
մեռաւ, և միաբանք վանացն ցրուեցան
յետոյ անտի:

Չայս վանս ըստ անուան չէ նշանա-
կեալ. գուցէ կամ պարտի լինել Հոռո-
մոսին վանք, կամ սուրբ Սարգսի: Չի
յամենայն սահմանս գաւառիս մեծաւ
մասամբ անկործան զերկոսին զայսոսիկ
տեսանեմք. իսկ մնացեալքն ամենայնիւ
քայքայեալ բաց յեկեղեցեաց ինչ նոցա:

Նազի և Տիկորի բնակիչք ասացին, թէ
ո՞վ գիտէ, ի հարիւր և կամ ի հարիւր
յիսուն ամաց հետէ պարտ է լինել ամա-
յութիւն սուրբ Սարգսի:

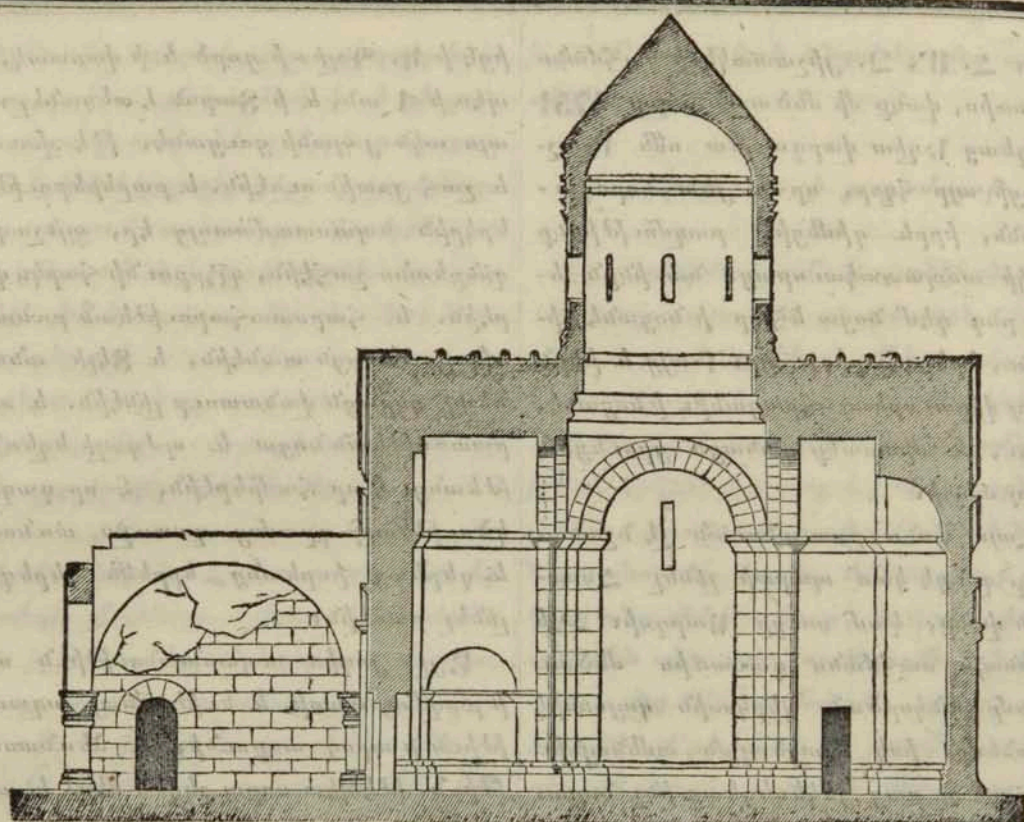
Թողումք զառաջնան, տեսաք զԵրե-
ւելեան Դիրակ ամայի և թափուր ի բը-
նակչաց. այժմ ո՞րպիսի քաղաքաւ քաղա-
քաւ պայծառացաւ. և քանի քանի զիւ-
ղորայք նորա լիք լիք Հայազգի բնակչօք.
և քանի քանի ուրախագին ի վարել և ի
հնձել. անկասկած կան մնան թէ ոչ ի
գաղտնի գողոց, այլ յաւարառուաց և ի
գերչաց:

Իսկ Կարուց քաղաք յայն անցուկ
վայրի տունք Հայոց խիտ առ խիտ մի
զմիով, չասացից նկուղք գետնափորք. և
զիւղորայք նորա զիւղք ի վերայ գիւղեց,
և լի բազմամարդութեամբ: ոչ տեսի և ոչ
լուայ, թէ որ ի գիւղականացս երթեալ

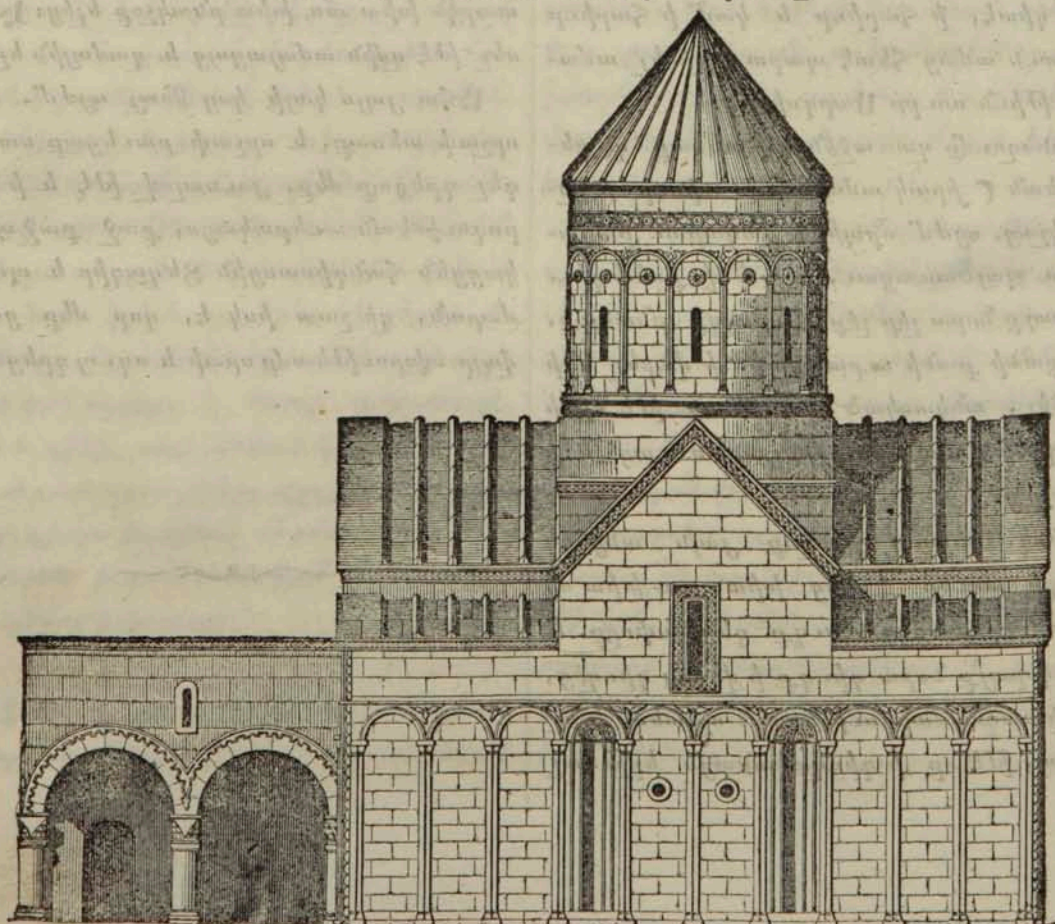
իցէ ի Կ. Պօլս ի գործ և ի վաստակ, որ-
պէս ի վան, և ի Տարօն է տեսանել: Եւ
այս ակն յայտնի ցուցանէ, թէ վաստակ
և շահ յոտին ունէին. և բարեբերութիւն
երկրին նպաստամատոյց էր, այնչափ զի
զինքեանս շահէին, զԵրբունի հարկս վճա-
րէին. և հարստահարութեան բռնաւոր
գիւղատեարցն տանէին. և Տէլի անուա-
նեալ զօրացն վանատուր լինէին. և ապի-
րատութեան նոցա և պժգալի եղեռնու-
թեանց է որ համբերէին, է որ գաղտա-
կծութեամբ զբամոց զառաջս առնուին,
և գերեաց իւրեանց երբեմն գերեզարձ
լինել բաւէին:

Եյլ յողիս ասպասանութիւն սոցա
ի բազմաց աստի, և եւթամեայ աղատու-
թիւն ի տրոց արքունի, և ձեռնառուու-
թիւն, թէպէտ սոքա շեղեն մերձ և այնմ,
զայնչափ երկիր դատարկացոյց. և զդա-
տարկն խիտ առ խիտ բնակչօք ելից: Եւ
սել թէ զմին ամայացոյց և զամային ելից:

Եհա յայս կայի կայ մնայ այժմ. զոր
որչափ տեսաք, և որչափ բաւեցաք սառու-
գել զրեցաք մեք. յուսալով թէ և ի նո-
րոգութեան աւերակացս, քաջ քաջայլք
կացցեն հանդիսացին Տեղադիր և պատ-
մաբան, զի շատ խակ է, զոր մեք ցայս
վայր տխրութեամբ սրտի և ոգւոյ զրեցաք:

Ներքին երևույթ եկեղեցւոյ, յԱնի առ Գեորգի.

Կողմնական երևույթ եկեղեցւոյ, յԱնի առ Գեորգի երէն.